

(Anđelko Badurina, Josip Bratulić, Igor Fisković, Tonko Maroević, Milan Mihaljević, Anica Nazor, Milan Pelc, Slavko Slišković, Franjo Šanjek) te napose Organizacijskoga odbora (Bernard Cvelić, Perica Dujmović, Tomislav Galović, Lidija Kovačić i Orietta Lubiana). Zahvaljujući njima i svakom sudioniku ponaosob, atmosferu na ovom skupu mogli bismo usporediti s onom bez koje upravo Branko »nije mogao i nije znao živjeti« – kako je to, briljantnom Fučićevskom lapidarnošću izrazio na razglednici, upućenoj (tadašnjoj) ravnateljici Staroslavenskoga instituta Anici Nazor: »U mom životu odlučujuću su ulogu odigrali ljudi iz Staroslavenskog instituta, u kome se uvijek osjećam kao adoptirani i voljeni sin. Hvala Vam na dobrim željama, na prijateljsstvu, na srdačnoj atmosferi,

bez koje ne mogu i ne znam živjeti. / Vaš / Branko Fučić / Rijeka, 13. VI. 83.« Povećanu fotokopiju ovoga, Brankovom rukom ispisana teksta, tajnica Marina Šantić prije nekoliko je godina (poput plakata) zalijepila na zid pored oglasne ploče u Staroslavenskome institutu, gdje unikatnošću ukrašava, obogaćuje i oplemenjuje mini-lapidarijski postav odljeva hrvatskoglagoljskih spomenika iz umjetničke radionice Branka i Drage Fučića. Upravo tako će, usuđujemo se ustvrditi, najavljeni *Zbornik radova* s ovoga skupa objavljenim znanstvenim priložima obogatiti i oplemeniti niz područja, na kojima je gotovo svatko od sudionika nailazio na tragove duhovnosti istraživačke žudnje kojom lik i djelo *akademika-diaka Branka privedikom Fučića* trajno nadahnjuje.

ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ

10. ZNANSTVENI SKUP »TIHI PREGAOCI: RAFAEL LEVAKOVIĆ«
 ZNANSTVENI SKUP O FRA RAFAELU LEVAKOVIĆU
 (JASTREBARSKO, 1597. – ZADAR ?, 1649.)
 (Šibenik – Skradin – Visovac, 14. – 16. svibnja 2009.)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – u suradnji s Maticom hrvatskom Skradin i Gradskom knjižnicom Juraj Šižgorić iz Šibenika kao suorganizatorima – po deseti put tematizirali su život i djelo jednoga u nizu »*tihih pregalaca*«: znanstvenim skupom o *fra Rafaelu Levakoviću*, održanim u Šibeniku, Skradinu i Visovcu od 14. do 16. svibnja 2009. g.

Sudionicima skupa, okupljenima u

Šibeniku 14. svibnja, kao i vidno zainteresiranoj publici, u Gradskoj knjižnici Juraj Šižgorić predstavljena je knjiga Tamare Tvrtković *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*. O izdanju su govorili M. Korade, P. Knezović, M. Zenić i sama autorica.

Prva radna sjednica, održana u Studijskom središtu Hrvatskih studija u Skradinu (na Trgu Male Gospe 3/II) 15. svibnja, započela je impresivnim

izlaganjem Radoslava KATIČIĆA, *Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata*. Uz istaknuti paradoks, da usprkos nedvojbenoj *znatnosti* za povijest hrvatske književnosti i intelektualnoga života, Levaković »ne zadovoljava reprezentativne kriterije pri konstituiranju nacionalne kulture« – apostrofirano je nekoliko njegovih važnih prinosa i biografskih činjenica koje zaslužuju pozornost istraživača mnogo veću i kompleksniju od dosada uobičajene. Nesumnjivo, to su: crkveno orijentirano, snažno unaprijediteljsko djelovanje na (već položenim i utvrđenim) temeljima književnoga života hrvatskoga baroka; duhovna provenijencija iz tradicije franjevačke redodržave Bosne Hrvatske (dijela Jajačke banovine pod vlašću Matije Korvina); učenička vezanost uz Franju Glavinica (1585.-1652.) i franjevački samostan na Trsatu; svestrani postridentinski angažman u ulozi promicatelja crkvene politike Sv. Stolice, ne samo u Rimu – gdje postaje *reformato librorum ecclesiasticorum linguae Illyricae* (zahvaljujući poznavanju glagoljaške kulture i tradicije) – već i u Hrvatskoj (oko unije pravoslavnih), te Njemačkoj, Poljskoj, Rusiji i Ugarskoj; učena djela na latinskom jeziku; vrijedni književnopovijesni prilozi filologiji hrvatskih početaka (salonitansko-splitske crkve). Mijo KORADE analitički se osvrnuo na nezanemariiv *Levakovićev doprinos hrvatskoj historiografiji 17. stoljeća*: skupljanje, istraživanje i prepisivanje izvora i dokumenata zagrebačke biskupije i crkve (u suradnji s

prijateljem, zagrebačkim biskupom Benediktom Vinkovićem); ispravljanje i nadopunjavanje ugarskih povjesničara (Bonfinija i dr.); pisanje biografije tzv. sultana Jahije, te rasprava o Iliriku. Podsjetivši da su vrijednost skupljene građe potvrdili i njezini kasniji istraživači-korisnici (Pavao Ritter Vitezović, B. Adam Krčelić, Daniele Farlati), istaknuo je da je Levaković (usprkos svojim tradicionalnim nazorima i historografskim metodama) – prvi ozbiljni novovjekli istraživač povijesti kontinentalne Hrvatske. Lucija RADOŠ kritički je vrednovala *Krčelićev odnos prema Levakovićevom spisu »De ecclesiae Zagrabienensis fundatione«*, jednome od njegovih najznačajnijih rukopisa na latinskom jeziku – na temelju provedene usporedbe Levakovićeve, s početnim poglavljima Krčelićeva djela *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I* (pod naslovima: *De fundatore hujus Ecclesiae*, *De loco fundationis* i *De tempore, fineque fundationis Ecclesiae Zagrabienensis*). Povijesno-istraživačka pozornost Marka JERKOVIĆA, usmjerena na *Levakovićev popis svećenstva: kontekst nastanka, perspektive korištenja i recepciju u historiografiji* – rezultirala je suverenim sintetskim promišljanjem nekoliko aspekata historiografske iskoristivosti pruženih informacija, napose o strukturi svećenstva na crkvenom saboru 1574. g., odnosno o župnoj infrastrukturi Zagrebačke biskupije u 2. pol. 16. st. Prema Rudolfu BARIŠIĆU, osim neuspjela Levakovićeve biskup-

skoga imenovanja za unijate iz Marče, kao i pripreme Propagandinih izdanja tiskanih glagoljskih misala u Rimu – *Uloga Rafaela Levakovića u naporima oko ujedinjenja dviju crkava* (Zapadne i Istočne) nesumnjivo je povezana i s njegovom poslanicom Urijelu, bratu kneza Vlaške Ivana Matije Basaraba. Ovaj nedovršeni, a možda i neodasrani spis, čija je intencija bila obrazloženje katoličkog poimanja spornoga *Filioque*, zaslužuje daljnja istraživanja povijesnoga konteksta njegova nastajanja, kao i njegovih pretpostavljenih odjeka u Vlaškoj. U najavljeni izlaganju **Levakovićeve mogućnosti školovanja u vlastitoj franjevačkoj pokrajinskoj zajednici¹* (Bosne Hrvatske), Franjo Emanuel HOŠKO zaključuje: 1. na temelju Glavinićeva zapisa da mu je Levaković bio učenik – da je filozofiju studirao na filozofskom učilištu na Trsatu, koje je Glavinić osnovao 1610. g. i gdje je predavao kao nastavnik u doba Levakovićeve školovanja; 2. na temelju Glavinićeva svjedočenja da Levaković dobro govori talijanski – da je teologiju studirao u Italiji, kamo ga je poslao Glavinić kao provincijal koji ga, zadovoljan njegovim obrazovanjem, preporučuje i za izdavača glagoljskih liturgijskih knjiga za Senjsko-modrušku biskupiju.

Određivanju početka standardizacije hrvatskoga jezika i njegovoj perio-

¹ Zvezdicom (ovdje i dalje uz nekoliko naslova) označavamo neodržana izlaganja, najavljena u tiskanome *Programu i knjižici sažetaka 10. znanstvenog skupa: Tihi pregaoci*, Zagreb 2009.

dizaciji, Branka TAFRA pristupa s motrišta drugačijega od dosada prisutnih u hrvatskom jezikoslovlju. U izlaganju *Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika* ocijenila je mjesto 17. stoljeća i Rafaela Levakovića u povijesti hrvatskoga književnoga jezika. *Filološko djelovanje Rafaela Levakovića* Diana STOLAC razmatrala je ne samo u suodnosu sa suvremenim mu jezikoslovcima (Franjom Glavinićem, Bartolom Kašićem, Jakovom Mikaljom) i značajnijim nejezikoslovcima (Ivanom Krstiteljem Agatićem i dr.), već uz dojmljiv stručni komentar njegove redaktorsko-tiskarske djelatnosti – rada na pripremi Propagandinih izdanja crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga i značajnijih glagoljskih tekstova. Koautorski *Prilog proučavanju jezika hrvatskih misala iz 16. i 17. stoljeća* Sanja HOLJEVAC i Mirjana CRNIĆ predstavile su kao rezultat poredbeno-jezikoslovne raščlambe odabranih tekstova iz dvaju tiskanih hrvatskoglagoljskih misala, Kožičićeva (*Misal hruacki*, 1531.) i Levakovićeve (*Missal rimskij va ezik slovenskij*, 1631. g.), te rukopisna latiničnoga *Missala hervaskoga* (2. pol. 17. st.) riječkoga kanonika Jurja Manzina. Uslijedilo je i njihovo sintetičko razmatranje istraživačkih rezultata u kontekstu dosadašnjih znanstvenih spoznaja o hrvatskostaroslavenskoj jezičnoj tradiciji hrvatskih liturgijskih knjiga, kao i razdoblju njihove istočnoslavenizacije. Tamara TVRTKOVIĆ u izlaganju *Zagonetno autorstvo: »Prodromon*

et una generalis Illyrici descriptio« pokušala je dokazati da je upravo Rafael Levaković – prepisivač rukopisa koji se pod ovim naslovom (kao dio zbirke rasprava o Iliriku) čuva u Samostanu Male braće u Dubrovniku, a dosada je pripisivan Ivanu Tomku Mrnaviću i smatran nacrtom za njegovo djelo *De Illyrico Caesaribusque Illyricis*. Drugi spis istoga naslova, među rukopisima atribuiranim Levakoviću u Zadarskoj znanstvenoj knjižnici – ne samo da upućuje na povezanost Levakovića i Mrnavića, već i dokazuje, na temelju sličnosti rukopisa – da je dubrovački spis *autograf*. Uz pretpostavku o povezanosti nedovršene uvodne rasprave »*De Illyrica lingua*« *Rafaela Levakovića* (u *Rkp. 1098* Znanstvene knjižnice u Zadru) s njegovim zagubljenim djelom *Dialogus de antiquorum Illyricorum lingua*, Vlado REZAR istaknuo je i neobičnost Levakovićeva pokušaja da njome dokaže kako se u Raju zemaljskom govorilo baš ilirskim, tj. hrvatskim jezikom. Šime DEMO analitički je razmotrio *Levakovićev latinski* – na planu izraza u njegovim latinskim pismima Benediktu Vinkoviću i još nekim historiografskim spisima, te u odnosu prema referentnim idiomima (klasičnomu, srednjovjekovnomu, biblijskomu latinskome).

Na početku druge radne sjednice Anica NAZOR predstavila je *Levakovićeva glagoljska izdanja*: 1. *Nauk karstjanski kratak* (1628.), hrvatski prijevod katekizma *Dottrina Christiana breve*, isusovca i kardinala Roberta Bellarina (1542.-1621.) koji je izdao i

ćirilicom 1629. g.; 2. azbukvar, bukvar, abecedarij ili početnicu *Azbukividnjak slovinskiĵ, iže općenimnačinom Psalterić nazivajet se* (1629.); 3. *Ispravnik za jereji i ispovidnici, i za pokornih*, slobodan prijevod popularnoga priručnika španjolskoga isusovca i »magistra artium« Juana A. Polanca (oko 1516. do 1576.) *Directorium sacerdotum et poenitentium*; 4. *Misal* (1631.) priređen po novom, reformiranom predlošku i ugleđanjem na stare glagoljske misale, s prvi put unesenom notacijom za pjevanje (po gregorijanskom uzusu), te njegovim vlastitim prijevodima s latinskoga na crkvenoslavenski nekih dodanih dijelova; 5. *Brevijar* (1648.), u potpunosti usklađen s novim (reformiranim) rimskim brevijarom – uz pomoć Metodija Terleckoga (unijatskoga biskupa Helma i Betza, bliskoga Apostolskoj stolici) do te mjere *istočnoslaveniziran* (V. Babič) u jeziku i grafiji, da je »prekinuta nit u objavljivanju hrvatskih glagoljskih liturgijskih knjiga u vlastitom, izvornom crkvenoslavenskom jeziku« (KS: 15). Nezaobilazan je pri tome Levakovićev zapis u ovom *Brevijaru*: »*Az sotvorih jako povelěno mi bist, a udobněje bēše mně obćim ĵezikom̃ našim̃ pisati*«. Najavljeno izlaganje Dorothee KÖNIG **Azbukividnjak Rafaila Levakovića, 1629 // Tabla za dicu, 1561: zajedničko i suprotno*, upućuje na uočene sličnosti i razlike ovih dvaju tekstova – u grafiji, jeziku, autorskim intencijama, ali i u odnosu na publiku kojoj su namijenjeni. Alojzija TVORIĆ analizirala je, metodom inetrpretacije pedagoške

funkcionalnosti molitvenih tekstova, *Levakovićev Azbukividnêk kao doprinos poučavanju čitanja na hrvatskom jeziku*. Uz činjenicu da je *Azbukividnjak slovinški, iže općenim načinom psalterić nazivajet se* (1629.; 2. izd. 1693.) prva hrvatska tropismena početnica koja sadrži glagoljicu, ćirilicu i latinicu, istaknula je i funkcionalne osobujnosti njegovih grafostilističkih, jezičnih i tekstualnih elemenata. Komparativnom jezičnofilološkom analizom Gordane ČUPKOVIĆ obuhvaćene su tri *Glagoljske inačice* »*Pěsni s(ve)tie troice*«: tekst iz *Kosinjskoga brevijara* i dva prijepisa iz nekog istočnoslaveniziranog (najvjerojatnije *Levakovićeva*) *brevijara* u dvama glagoljskim rukopisnim svescima s otoka Krka. Otkrivanje jezičnih i stilskih postupaka »*istočnoslavenizacije*« i »*deistočnoslavenizacije*« hrvatskoglagoljskih tekstova, prema autorici, prinos je istraživanjima odnosa knjiških i govornih elemenata u hrvatskoglagoljskoj liturgijskoj književnosti općenito. U izlaganju *Rafael Levaković in njegova navezanost na hrvaško protestantsko glagolsko tradicijo* Vanda BABIČ istakla je značenje prvih Levakovićevih rimskih glagoljskih izdanja (*Početnice* iz 1629. i *Misala* iz 1631. g.), čija su pravopisna i grafička rješenja utemeljena na grafičkom sustavu protestantskih glagoljskih izdanja Stjepana Konzula Istranina. Iako se u *Brevijaru* (1648. g.) od njih udaljio, Konzulov princip oblikovanja novih glagoljskih grafičkih znakova (*postojeći grafički znak + signum superscriptum*) slijede sva kasnija

istočnoslavenizirana izdanja.

Prema rezultatima grafijske usporedbe probnoga glagoljičnog lista (tiskan u Nürnbergu 1560.) i glagoljičkoga *Katekizma* (tiskan u Urachu/Tübingenu, 1651.), Alojz JEMBRIH ustvrdio je da bi na pitanje: »*Jesu li Levakovićeva rimska glagoljička izdanja tiskana slovima Stipana Konzula?*« – odgovor mogao biti potvrđan. Pavao KNEZović istaknuo je da *Levakovićev način opisivanja i pripovijedanja*, neovisan o pravilima i uputama suvremenih mu udžbenika retorike, karakterizira živost i minucioznost deskripcije u opisima manjih, te mozaička deskriptivnost u odabiru opisnih elemenata većih prostora. Ines SRDOČ-KONESTRA predstavila je *Levakovićeva pisma o Vlasima u Hrvatskoj*: šest pisama na talijanskom jeziku, datiranih od 24. veljače do 25. rujna 1641. g., upućenih Propagandi kao upozoravajuća izvješća o problematičnoj situaciji, nastaloj doseljnjem vlaških obitelji na područje Žumberka nakon crkvene unije 1611. g. Uz povijesnu izvornost, značajni su i opisi njegovih razgovora s vlaškim crkvenim poglavarima, zapažanja o životu doseljenika, osobna nastojanja u širenju katoličke vjere, kao i težnja za ostvarenjem unije – čemu bi pripomoglo i njegovo (neostvareno) imenovanje za biskupa. U kontekstu impresivne raznovrsnosti i bogatstva teološke misli koju je ostvarila *Hrvatska teologija XVII. stoljeća*, Ivan KARLIĆ i Iva MRŠIĆ Levakovića su predstavili u dojmljivoj nizu: prevoditeljâ i priređivačâ liturgij-

skih knjiga i katekizama (B. Kašić, I. Paštrić, A. Komulović, M. Divković); teologâ pomirenja s kršćanskim zapadom i istokom (M. de Dominis, J. Križanić) i teologâ kršćanskoga jedinstva i dijaloga (B. Vinković, I. Paštrić, M. Frkić, S. Gradić); mariologâ (L. Grizogon, K. Vičić, A. Kanižlić, Juraj Habledić) i eshatologâ (F. Glavinić, M. Magdalenić, N. Kranjčević). Vladimir HORVAT u izlaganju *Bartol Kašić i Rafael Levaković: sličnosti i razlike u stvaranju hrvatskoga liturgijskog jezika i knjiga* osvrnuo se na B. Kašića (1575.-1650.) i R. Levakovića (1597.-1649.): 1. kao suvremenike; 2. kao moguće suradnike u Rimu, kamo Kašić šalje svoj prijevod *Novog zavjeta* (naručen od tajnika Propagande msgr. Francesca Ingolia), odnosno kada 1633. g. osobno predaje svoj prijevod crkvenih himana iz misala i brevijara Propagandinoj tiskari koju je vodio Levaković; 3. kao trajne suparnike, nakon što Levaković odbija tiskati Kašićeve *Himne* i *Novi zavjet*, odgađa tiskanje *Rituala rimskog* od 1636. do 1640. g., te s Ivanom Tomkom Mrnavićem uspijeva od Sv. Oficija ishoditi zabranu tiskanja Kašićeva prijevoda čitave *Biblije* (tiskane tek 1999. g. u Njemačkoj).

Treća radna sjednica održana je 16. svibnja u kongresnoj dvorani na Visovcu. Anica VLAŠIĆ-ANIĆ sažeto je izvijestila o primjerku *Levakovićeve misala u knjižnici kapucinskoga samostana u Karlobagu* koji je otkrila 1994. g. tijekom studijskoga boravka i istraživanja u samostanskoj knjižnici. Ovaj

Missal rimskij va ezik slovenskij sazdan povelienem P. G. N. pape Urbana osmago (ROMÆ, Typis&impenfis Sac. Congr. de Propag. Fide. MDCXXXI. *SVPERIORVM PERMISSV*) – na naslovnoj stranici markiran je pečatom u obliku elipse *BIBLIOTHECA P.P.CAPUCINORUM FLUMINE* koji dokazuje da je nekoć pripadao kapucinskoj knjižnici u Rijeci. Ivan BEKAVAC BASIĆ istraživačku je pozornost posvetio temi: *Levaković i hrvatsko latiničko izdanje Bellarminova Nauka krstjanskog kratka iz 1637. (?)*. Dok hrvatski historiografi, počevši od I. Kukuljevića Sakcinskoga (*Hrvatska bibliografija*, Zagreb 1860. i *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb 1866.), ovo izdanje smatraju djelom iz radionice I. T. Mrnavića, Vj. Štefanić (*Vrela i prinosi* br. 8, Sarajevo 1938.) pretpostavio je da ga je mogao prirediti Levaković, pošto je u vlastitoj redakciji već bio objavio glagoljično (1628.) i ćirilično (1629.) izdanje, koristeći Komulovićev hrvatski prijevod Bellarminova *Dotrina christiana breve* iz 1597. g. Upućujući na činjenicu da spomenuto izdanje iz 1637. g. »nitko još nije imao u rukama«, već samo ono iz 1661. u kojemu je otisnuto dopuštenje (imprimatur i mišljenje o prijevodu katekizma koje je u Rimu 10. lipnja 1637. g. potpisao fra Ivan Mihailović iz Požege) – autor je problematizirao nedostatnu utemeljenost teze o Mrnavićevu izdavačkom autorstvu (koju je kasnije prihvatio i Štefanić). *Ekumenizam i kolektivni identitet u XVII. stoljeću* Divna MRDEŽA

ANTONINA istražila je u kontekstu razvijanja ideje kolektivne pripadnosti Hrvata zajednici slavenskih naroda, napose nakon osnivanja *Congregatio de propaganda fide* 1622. g. Ekumenske aktivnosti katolika, uz geopolitičko planiranje slavenskoga uporišta za oslobođenje od Turaka, tada prati i varijabilnost nazivlja nacionalnog identiteta. U središtu autoričine pozornosti istaknuto je iskustvo franjevačkog ekumenizma u multikulturalnim zajednicama, te analiza udjela prosvjetiteljskih djelatnosti u očuvanju katoličanstva kao sastavnice kolektivnog identiteta. U izlaganju *Propovijedati pripovijedajući: propovijed bosanskih franjevaca u 17. i 18. stoljeću*, Iva BELJAN analizirala je retoričko-žanrovski modus pripovijedanja (*exemplum*) u propovijedima bosanskih franjevaca 17. i 18. st. (napose s aspekata njegovih izvora, funkcije, narativno-retoričkih odnosa, te povezanosti sa suvremenom mu pučkom kulturom).

Odgovor na pitanje: *Je li Franjo Asiški prvovjesnik humanizma i renesanse?* Krešimir ČVRLJAK pokušao je pronaći metodom diskurzivna pronicanja u ranopredrenesansna pregnuća ovoga »Božjeg trubadura«, »Božjeg luđaka« koji je – u oslobađanju čovjekova individualiteta produhovljenom sintezom prirode i religije, moćnim instrumentom ljubavi – posta(ja)o svezremini *Princeps franciscanorum*: za Bonaventuru jednako kao i za Levakovića.

Skup je zaključen predstavljanjem sedme knjige Knjižnice »Tihi pregaoci«, *Zbornika o Lovri Šitoviću* (1682.-1729.), (*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Lovro Šitović i njegovo doba«, Šibenik – Skradin, 8. – 9. svibnja 2008.* Glavni urednik: Pavao Knezović, izvršni urednik: Marinko Šišak. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2009.) – s najavom osme: zbornika radova svih sudionika.

ANICA VLAŠIĆ-ANIĆ

PRIMJERCI KARAMANOVA MISALA IZ 1741. TE BREVIJARA IZ 1791. U ŽUPNOM UREDU U MUĆU GORNJEMU

Znatizeljom i agilnošću don Pavla Pavića, župnika Crkve svetoga Petra i Pavla u Muću Gornjemu, poznatoj po ostacima natpisa kneza Branimira iz 9. stoljeća, pronađeni su primjerci dviju glagoljskih tiskanih knjiga, što su, zajedno s još nekoliko starih knjiga, ležale zaboravljene na tavanu Župnoga ureda. Riječ je o misalu iz 1741. godine što ga je priredio zadarski nadbiskup Matej Karaman

(1700.–1771.) te brevijaru iz 1791. godine koji su priredili Matej Karaman i Matej Sović, a nakon Karamanove smrti redigirao Petar Gocinić. Knjige su tiskane u Kongregaciji za širenje vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) u Rimu. Oba su primjerka vrlo dobro sačuvana, s tim da je iz Brevijara otrgnut jedan list.

Missale Romanum slavonico idioma-